

Arkadiusz Jankowski

Wycena według wartości godziwej jako odpowiedź na wyzwania współczesnej rachunkowości

Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu 27, 399-408

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARKADIUSZ JANKOWSKI

Uniwersytet Szczeciński

WYCENA WEDŁUG WARTOŚCI GODZIWEJ JAKO ODPOWIEDŹ NA WYZWANIA WSPÓŁCZESNEJ RACHUNKOWOŚCI

Streszczenie

W artykule zostały omówione główne zasady oraz metody wyceny aktywów i pasywów. Zwrócono szczególną uwagę na rolę wartości godziwej oraz przedstawiono problemy związane z jej stosowaniem. Podkreślono szczególną rolę międzynarodowych przepisów regulujących zasady wyceny oraz przedstawiono zarys najważniejszych proponowanych ich zmian.

Wprowadzenie

We współczesnych definicjach rachunkowość przedstawiana jest jako: „system informacyjny służący użytkownikom do podejmowania decyzji gospodarczych, zwłaszcza finansowych, oraz rozliczania kierownictwa z odpowiedniego i efektywnego zarządzania majątkiem”. Można zatem stwierdzić, że głównym zadaniem rachunkowości jest dostarczenie rzetelnych informacji na temat sytuacji majątkowej i finansowej przedsiębiorstwa. Spełnienie tego zadania wymaga dysponowania rzetelnymi danymi, które poprawnie odzwierciedlają ekonomiczną rzeczywistość. Tylko takie informacje są gwarantem konstrukcji miarodajnych sprawozdań finansowych jednostki. Z tego powodu rachunkowość słusznie może być traktowana jako „teoria systemu pomiaru wartości ekonomicznej, pomnażanej w procesie gospodarowania”¹.

¹ M. Dobija, *Rachunkowość zarządcza i controlling*, WN PWN, Warszawa 1997, s. 15.

Do podstawowych zadań rachunkowości można zaliczyć przede wszystkim wycenę aktywów i pasywów, ustalenie wyniku finansowego oraz prezentację sprawozdań finansowych². Poprawne przeprowadzenie tych procesów zapewnia realizację nadrzędnej funkcji rachunkowości – funkcji informacyjnej. Pierwsze zagadnienie – wycena aktywów i pasywów – jest jednym z najważniejszych i najtrudniejszych kwestii w rachunkowości. Jest to podstawowe założenie rachunkowości finansowej opierającej się wyłącznie na informacjach wyrażonych w mierniku pieniężnym.

Z punktu widzenia rachunkowości proces wyceny polega na przypisywaniu wielkości wyrażonych w mierniku pieniężnym do zdarzeń gospodarczych, poszczególnych elementów aktywów i pasywów oraz do każdej innej informacji utrwalonej w księgach rachunkowych i w sprawozdaniach finansowych³. Zjawiska te mają jednak charakter różnorodny i zmienny w czasie. Powstaje zatem problem, jakich mierników użyć do ich scharakteryzowania.

1. Wycena według wartości godziwej

Polskie prawo nakazuje wyceniać większość składników aktywów i pasywów, stosując metodę kosztu historycznego. Jest to najstarsza i jednocześnie najczęściej wykorzystywana metoda wyceny⁴. Zgodnie z nią aktywa ujmuje się na dzień nabycia w wartości równej zapłaconej za nie kwocie pieniężnej lub w wartości godziwej zapłaty niepieniężnej dokonanej w celu ich nabycia. Zobowiązania wycenia się w wartości równej kwocie wpływów otrzymanych w zamian za przyjęcie na siebie obowiązku lub w pewnych przypadkach w wartości równej kwocie środków pieniężnych i ich ekwiwalentów, która według przewidywań zostanie zapłacona w celu uregulowania zobowiązania w normalnym toku działalności gospodarczej⁵. Metoda ta wyróżnia się spośród innych obiektywizmem i łatwością weryfikacji.

Metoda kosztu historycznego opiera się na wartościach aktualnych w czasie nabywania poszczególnych pozycji (główne miary to cena nabycia

² Ustawa z 29 września 1994 r. o rachunkowości, DzU 2002, nr 76, poz. 694, ze zm., art. 4 ust. 3 pkt 4.

³ M. Gmytrasiewicz, A. Karmańska, *Rachunkowość finansowa*, Difin, Warszawa 2006, s. 32.

⁴ W. Gos, *Problemy odnoszenia zmian wartości aktywów i pasywów*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 412, Szczecin 2007, s. 57.

⁵ G. Takáts, *Jak można ustalić wartość godziwą*, „Biuletyn Rachunkowości i Finansów” 2007, nr 24, s. 55.

i koszt wytworzenia). Zgodnie z zasadą ostrożności od kosztu historycznego dokonuje się następnie odpisów z tytułu utraty wartości oraz odpisów amortyzacyjnych. Ponieważ początkowa wartość wycenianych składników może się jedynie zmniejszyć, metoda kosztu historycznego jest metodą „pesymistyczną”, uniemożliwiającą w niektórych wypadkach ustalenie rzeczywistych wartości wycenianych składników, a w konsekwencji utrudniającą realizację nadrzędnej koncepcji rachunkowości – prawdziwego i rzetelnego obrazu.

Z tego powodu przepisy ustawy o rachunkowości dopuszczają stosowanie wartości godziwej do wyceny następujących aktywów i pasywów:

- nieruchomości oraz wartości niematerialne i prawne,
- udziały w innych jednostkach,
- udziały w jednostkach podporządkowanych,
- inwestycje krótkoterminowe,
- zobowiązania finansowe⁶.

Ponadto podmioty stosujące MSR/MSSF mogą stosować wycenę według wartości godziwej m.in. w odniesieniu do:

- rzeczowych aktywów trwałych (MSR 16),
- wartości niematerialnych i prawnych (MSR 38),
- leasingu (MSR 17),
- nieruchomości inwestycyjnych (MSR 40),
- instrumentów finansowych (MSR 32 i MSR 39),
- zapasów (MSR 2),
- utraty wartości aktywów (MSR 36),
- płatności w formie akcji własnych (MSSF 2),
- dotacji rządowych (MSSF 3),
- połączenia jednostek gospodarczych (MSSF 3),
- kontraktów długoterminowych (MSR 11),
- przychodów (MSR 18),
- świadczeń pracowniczych (MSR 19).

W polskim prawie wartość godziwa jest zdefiniowana jako: „Kwota, za jaką dany składnik aktywów mógłby zostać wymieniony, a zobowiązanie uregulowane na warunkach transakcji rynkowej między zainteresowanymi i dobrze poinformowanymi, niepowiązanymi ze sobą stronami”⁷.

⁶ Ustawa z 29 września 1994 r. o rachunkowości..., *op.cit.*, art. 28 ust. 1.

⁷ *Ibidem*, art. 28 ust. 6.

Powyższa definicja, pochodząca wprost z MSR 2 (Zapasy)⁸, wskazuje na wyraźny związek wartości godziwej z ceną rynkową. Istnieje jednak między nimi duża różnica. Cenę rynkową, równoważącą popyt z podażą, można obiektywnie wyznaczyć. Natomiast wartość godziwa jest kategorią abstrakcyjną, wynikającą z hipotetycznej transakcji, jaka mogłaby być zawarta w warunkach rynkowych.

Na podstawie analizy przepisów MSR można wyróżnić cztery metody ustalania wartości godziwej opartej na warunkach rynkowych. Zgodnie z nimi wartość godziwa może być wyznaczona na podstawie:

- ceny rynkowej notowanej na aktywnym rynku,
- ceny rynkowej z ostatnio przeprowadzonej transakcji,
- ceny z transakcji rynkowych dotyczących podobnych pozycji,
- cenowych wyznaczników branżowych opartych na notowaniach rynkowych⁹.

Istnieje zależność między kolejnością powyższych metod i wzrostem subiektywizmu wynikającego z konieczności przeprowadzenia odpowiednich szacunków. Subiektywizm nie występuje jedynie w odniesieniu do pierwszej metody, w ramach której wartość aktywów i pasywów jest ustalana na podstawie cen z aktywnego rynku. Zgodnie zaś z MSR 38 (Wartości niematerialne), aby aktywny rynek zaistniał, muszą zajść trzy podstawowe warunki:

- pozycje będące przedmiotem obrotu są jednorodne,
- nie występują problemy ze znalezieniem podmiotów chcących dokonać transakcji kupna–sprzedaży,
- ceny zawieranych transakcji podawane są do publicznej wiadomości¹⁰.

Jeżeli zatem składnik aktywów lub pasywów jest przedmiotem transakcji na rynku spełniającym powyższe kryteria, to cena rynkowa tego składnika jest jednocześnie jego wartością godziwą. Można zatem stwierdzić, że cena rynkowa równa jest wartości godziwej w szczególnej sytuacji – gdy na daną pozycję istnieje aktywny rynek.

Wartość godziwa w porównaniu z ceną rynkową ma bardziej uniwersalny charakter i może być wyznaczona również w sytuacji, gdy na dane dobro rynek nie istnieje. W takim przypadku należy ustalić ją za pomocą alternatywnych metod wyceny.

⁸ Międzynarodowe Standardy Rachunkowości, IASC, Londyn 1999, nr 2, par. 6, s. 8.

⁹ W. Maj, *Godziwe wyceny*, „CFO Magazyn Finansistów” 2006, nr 1, s. 9.

¹⁰ *Ibidem*, nr 38, par. 8, s. 10.

Stosując wycenę aktywów lub pasywów na podstawie ich wartości godziwej, można dokonać zarówno odpisów z tytułu utraty wartości, jak i przeszacowania (gdy cena danej pozycji wzrośnie). Wycena oparta na wartości godziwej jest zatem metodą „optymistyczną”, przedstawiającą aktualną (a nie historyczną) wartość danego składnika. Umożliwia ona zatem realizację nadrzędnej zasady wyceny – wiernego i rzetelnego obrazu. Niemniej jednak wartość godziwa jest pojęciem nieskonkretyzowanym i w znacznej mierze opartym na szacunkach. Ponadto brak szczegółowych zasad jej ustalania powoduje, że zastosowanie wartości godziwej jest subiektywne i wielu przypadkach mało wiarygodne. Są to główne argumenty przeciwników jej stosowania.

Co więcej, wartość godziwa wyznaczona na podstawie ceny rynkowej aktywnego rynku jest miarą rzetelną jedynie w ustabilizowanej gospodarce. Zatem w niektórych przypadkach (np. w czasie zawirowań na rynkach lub w przypadku rynków niepiętnnych) nawet wartość rynkowa aktywnego rynku nie odzwierciedla poprawnie wartości godziwej¹¹. Sytuacja taka zaistniała podczas światowego kryzysu finansowego, kiedy to zaniżone nagłą, paniczną wyprzedają ceny stały się złym wyznacznikiem wartości aktywów i pasywów (w szczególności instrumentów finansowych). Okoliczności te stały się impulsem do dyskusji nad pojęciem i rolą wartości godziwej w sprawozdawczości finansowej.

Problem ten został zauważony przez grupę państw G8 (podczas obrad w Paryżu, październik 2008 r.), które zwróciły się do RMSR¹² z zaleceniem wprowadzenia przepisów umożliwiających podmiotom odejście od stosowania wyceny według wartości godziwej w niektórych wypadkach¹³. W efekcie w MSR 39 (Instrumenty finansowe – ujawnianie i wycena) wprowadzono nowe przepisy, zezwalające w niektórych sytuacjach na przeklasyfikowanie instrumentów finansowych na instrumenty nieprzeznaczone do obrotu, a następnie ich wycenę w oparciu o miary inne niż wartość godziwa. Zgodnie z przepisami instrumenty przeznaczone do sprzedaży lub obrotu można przeklasyfikować do kategorii „kredyty i należności” i wycenić według skorygowanej ceny nabycia (zamortyzowanego kosztu). Operacje tę można

¹¹ A. Enria, *Fair Value Accounting and Financial Stability*, European Central Bank, Occasional Paper Series, April 2004, No. 13, s. 6.

¹² Rada Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (RMSR, International Accounting Standards Board – IASB).

¹³ P. Holgate, *Wartość godziwa, przegląd aktualnych problemów*, „Aktualności MSSF” 2009, nr 70, s. 9.

przeprowadzić, jeżeli na dzień przeklasyfikowania dany instrument finansowy spełnia definicję „kredyty i należności”, a spółka zamierza go utrzymywać w dającej się przewidzieć przyszłości lub do terminu jego wymagalności. Ponadto instrumenty te nie mogą zostać w późniejszym terminie ponownie przeklasyfikowane i wycenione według wartości godziwej¹⁴.

Kolejną przesłanką umożliwiającą dokonanie wyceny na podstawie miary innej niż wartość godziwa jest występowanie tzw. wymuszonego charakteru transakcji. Zgodnie z raportem panelu ekspertów i doradców, utworzonym przez RMSR, transakcja ma charakter wymuszony, gdy występuje:

- prawny wymóg dokonania transakcji (np. polecenie organów nadzoru),
- konieczność zbycia danego składnika aktywów natychmiast, bez wystarczającej ilości czasu na działania marketingowe pozwalające uzyskać zadowalającą cenę,
- tylko jeden kupujący z powodu ograniczeń prawnych lub czasowych¹⁵.

Przytoczone przykłady to tylko niektóre z wielu możliwości odejścia od „normalnych” zasad wyceny. Dlatego, aby zapewnić przejrzystość prezentowanych w sprawozdaniach danych, podmioty zobowiązane są do ujawnienia informacji dotyczących:

- wartości godziwej oraz niektórych zmian wartości godziwej dla każdej kategorii instrumentów finansowych (MSSF 7, s. 25–30),
- sposobu wyceny – na podstawie cen na aktywnym rynku czy na podstawie techniki wyceny (MSSF 7, s. 27),
- założeń przyjętych w przypadku stosowania technik wyceny, a także w niektórych przypadkach wrażliwości wartości godziwej na przyjęcie założeń alternatywnych (MSR 1, s. 116 i 120, oraz MSSF 7, s. 27),
- nadzwyczaj dużych zmian cen aktywów lub kursów walut po dniu bilansowym jako część zdarzeń po dniu bilansowym (MSR 10, s. 22).

Ponadto występują dodatkowe, szczególne wymogi informacyjne w odniesieniu do opisanych wcześniej instrumentów finansowych przeklasyfikowanych do kategorii „nieprzeznaczone do obrotu” (MSSF 7, s. 12A).

¹⁴ *Zmiany do MSR 39 i MSSF 7 – reklasyfikacja aktywów finansowych*, Deloitte, „Biuletyn MSSF” 2008, nr 08.

¹⁵ *Measuring and disclosing the fair value of financial instruments in markets that are no longer active*, IASB Expert Advisory Panel 2008, s. 11.

2. Nowy standard wartości godziwej

Pomiar wartości godziwej jest obszernym i trudnym zagadnieniem. W dodatku bieżące przepisy regulujące ten obszar pozostawiają wiele pytań i wątpliwości. Konieczność modyfikacji zasad wyceny została zauważona przez grupę państw G20, która podczas szczytu dotyczącego rynków finansowych i gospodarki światowej (listopad 2008 r.) wezwała RMSR i RSSF¹⁶ m.in. do:

- pracy nad udoskonaleniem wytycznych dotyczących wyceny papierów wartościowych przy uwzględnieniu również wyceny złożonych, nie płynnych produktów,
- poszerzenia wymogów informacyjnych dotyczących złożonych instrumentów finansowych,
- zwiększenia intensywności prac nad obiektywizacją wysokiej jakości światowych standardów finansowych¹⁷.

W odpowiedzi SEC¹⁸ zorganizowała rozmowy okrągłego stołu (listopad 2008 r.), podczas których zgodnie stwierdzono, że rachunkowość oparta na wartości godziwej nie jest podstawową przyczyną obecnych zawirowań rynkowych. Podobne spotkania odbyły RMSR i RSSF (grudzień 2008 r.), podczas których instytucje te zobowiązały się m.in. do podjęcia prób unifikacji regulacji wartości godziwej¹⁹. W efekcie powstanie nowy standard, którego projekt ogłoszono w maju 2009 roku. Przewiduje on m.in. ustalenie jednej definicji wartości godziwej, użytecznej dla wszystkich standardów²⁰. Zgodnie z nim: „Wartość godziwa to cena, która zostałaby otrzymana za sprzedaż składnika aktywów lub zapłacona w celu przeniesienia zobowiązania w normalnej transakcji zawartej pomiędzy uczestnikami rynku, ustalona na dzień wyceny”²¹.

¹⁶ Rada Standardów Sprawozdawczości Finansowej (RSSF, Financial Accounting Standards Board – FASB).

¹⁷ Declaration summit on financial markets and the world economy. G20, Waszyngton 2008, s. 6.

¹⁸ United States Securities and Exchange Commission (SEC) – Amerykańska Komisja Papierów Wartościowych i Giełd.

¹⁹ P. Holgate, *op.cit.*, s. 9.

²⁰ O. Hanselman, *Full Fair Value Accounting: Its Time Has Come*, „Journal of Performance Management”, January 9, 2010, s. 1.

²¹ Exposure Draft, IASB, ED 2009/5, s. 5.

Definicja ta została inkorporowana z amerykańskich standardów rachunkowości (US GAAP). Zgodnie z nią wartość godziwa będzie ustalana na podstawie ceny sprzedaży (wyjścia), a nie ceny rynkowej, jak to ma miejsce dotychczas. Na podstawie aktualnie obowiązujących regulacji można stwierdzić, że wartość godziwa jest kategorią wynikającą z hipotetycznej transakcji, jaka mogłaby być zawarta w warunkach rynkowych. Natomiast zgodnie z nowymi przepisami wartość godziwa wynikać będzie z teoretycznej transakcji dokonanej przez podmiot sporządzający sprawozdanie finansowe na dzień dokonywania wyceny.

Ponadto cena odzwierciedlająca wartość godziwą będzie dotyczyć transakcji zawartej w najbardziej korzystnych, dostępnych dla przedsiębiorstwa warunkach²². Co więcej, określone zostały cechy, jakimi muszą się charakteryzować uczestnicy rynku:

- niezależni od siebie (niepowiązani w rozumieniu MSR 24),
- dobrze poinformowani na temat przedmiotu transakcji, czyli danych aktywów lub pasywów (posiadający wystarczające informacje do podejmowania decyzji inwestycyjnych),
- zdolni do uczestniczenia w transakcji,
- skłonni do zawarcia transakcji (zmotywowani i nieprzymuszeni do jej realizacji)²³.

Zgodnie z zaleceniami państw grupy G20 projekt zmiany standardu uwzględni również modyfikację przepisów dotyczących ujawnień stosowania wartości godziwej. Nowe przepisy wyróżniają trzy poziomy wyceny, do których należy zakwalifikować wykorzystaną technikę pomiaru wartości godziwej²⁴:

Poziom 1 – stanowią ceny notowane (nieregulowane) na aktywnych rynkach identycznych aktywów lub pasywów, do których jednostka ma dostęp w dniu wyceny²⁵. Na rynku aktywnym odbywają się transakcje danymi aktywami lub zobowiązaniami z wystarczającą częstotliwością oraz w ilości zapewniającej dostarczenie bieżących informacji o cenach.

²² *Ibidem*, par. 8, s. 14.

²³ *Ibidem*, par. 13, s. 15.

²⁴ *Ibidem*, par. 43, s. 25.

²⁵ *Ibidem*, par. 45, s. 26.

Poziom 2 – stanowią dane wejściowe inne niż dane zawarte w poziomie 1, które są bezpośrednio (tj. takie jak ceny) lub pośrednio (tj. na podstawie cen) obserwowalne. W poziomie tym zawierają się:

- ceny podobnych aktywów (lub pasywów) notowane na aktywnych rynkach,
- ceny identycznych lub podobnych notowane na nieaktywnych rynkach,
- dane wejściowe, inne niż ceny notowane, możliwe do obserwacji dla danych aktywów (lub pasywów),
- dane wejściowe które są otrzymane lub potwierdzone przez korelację (lub innymi podobnymi sposobami) z danymi rynkowymi.

Poziom 3 – stanowią dane wejściowe nieustalone na podstawie możliwych do zaobserwowania danych rynkowych. Nieobserwowalne dane wejściowe powinny odzwierciedlać założenia (włączając ryzyko), które stosowałiby uczestnicy rynku przy określaniu ceny danych aktywów lub pasywów²⁶.

Jednostki będą zobowiązane do ujawnienia powyższych informacji również w sprawozdaniach śródrocznych, sporządzanych zgodnie z MSR 34 (sprawozdawczość śródroczna).

Podsumowanie

Wycena według wartości godziwej daje lepsze rezultaty niż wycena według kosztu historycznego. Przy jej użyciu można ukazać rzeczywistą sytuację finansową i majątkową jednostki, a tym samym spełnić nadrzędną zasadę wyceny – wiernego i rzetelnego obrazu. Niestety, teoria ta nie zawsze znajduje potwierdzenie w praktyce, co udowodnił światowy kryzys finansowy, podważając jednocześnie zasadność stosowania rachunkowości opartej na szacunkowych, subiektywnych wartościach²⁷.

Zastosowanie wartości godziwej w wycenie oznacza odejście od zasady ostrożności (nakazującej pomiar w możliwie najmniejszych wartościach)²⁸. Wiąże się to z koniecznością wprowadzenia nowych, innowacyjnych standardów, co wymaga podjęcia często kontrowersyjnych decyzji. Nic więc dziwnego, że na przestrzeni ostatnich miesięcy wartość godziwa stała się głównym problemem dyskusji i obiektem sporów.

²⁶ *Ibidem*, par. 53, s. 28

²⁷ S. Shaffer, *Fair Value Accounting: Villain on Innocent Victim*, Federal Reserve Bank of Boston nr QUAU10-01, January 31, 2010, s. 2.

²⁸ *Podstawy rachunkowości*, red. P. Szczypa, CeDeWu, Warszawa 2008, s. 30.

Wartość godziwa powinna zatem zostać zdefiniowana według nowego, praktycznego podejścia tak, by rachunkowość nie kreowała, ale wiernie odzwierciedlała rzeczywistość. Prace nad nowymi zasadami pomiaru wartości godziwej wciąż trwają. Biorą w nich udział największe instytucje międzynarodowe tworzące zasady rachunkowości (RSSF, RMSR, ASBJ²⁹), współpracując równocześnie z rzeszą ekspertów i doradców, a także z instytucjami nadzoru rynków finansowych, Radą Stabilności Finansowej, a nawet grupą państw G20³⁰. Ustanowienie ostatecznej wersji nowego standardu planowane jest w czwartym kwartale 2010 roku³¹.

VALUATION AT FAIR VALUE AS A RESPONSE TO THE CHALLENGES OF CONTEMPORARY ACCOUNTING

Summary

This paper presents the main methods and cardinal principles of assets and liabilities valuation. The attention is centred mainly on the role of fair value accounting and its measurements methods. However, the paper also addresses certain issues relating to international accounting law, exclusively regarding valuation principles. It also presents the project of update of the law.

Translated by Arkadiusz Jankowski

²⁹ Accounting Standards Board of Japan – Japońska Rada Standardów Rachunkowości.

³⁰ A. Linda, *True Value Changes Ahead*, „The CPA Journal”, January 1 2010, s. 1.

³¹ www.iasplus.com/agenda/agenda.htm.